

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра фінансів, обліку і аудиту

О. Д. Стешенко

БІРЖОВА СПРАВА ТА ФОНДОВИЙ РИНОК

Конспект лекцій

Харків – 2025

Стешенко О. Д. Біржова справа та фондовий ринок: Конспект лекцій. – Харків : УкрДУЗТ, 2025. – 65 с.

Конспект лекцій відповідає програмі курсу «Біржова справа та фондовий ринок» для здобувачів освіти другого (магістерського) рівня навчання спеціальності D2 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок».

У конспекті лекцій розглянуто загальні теоретико-методичні аспекти організації та практичні особливості біржової справи і фондового ринку.

Іл. 9, табл. 3, бібліогр.: 11 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри фінансів, обліку і аудиту 20 березня 2025 р., протокол № 8.

Рецензент

проф. О. Г. Кірдіна

ЗМІСТ

Тематичний план дисципліни.....	5
Вступ.....	7
1 СУТНІСТЬ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ, ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....	9
1.1 Поняття організованого ринку.....	9
1.2 Характеристика біржової торгівлі та її відмінні особливості.....	10
1.3 Класифікація бірж.....	15
2 БІРЖОВИЙ ТОВАР І ЙОГО БАЗИСНІ РИНКИ.....	18
2.1 Особливості біржових товарів і їхня класифікація.....	18
2.2 Характеристика біржового товару товарних бірж.....	21
2.3 Цінні папери і валюта як різновид біржових товарів фондового ринку.....	24
3 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	28
3.1 Функції державного регулювання біржової діяльності.....	28
3.2 Основні законодавчі акти, що регулюють біржову діяльність в Україні.....	30
4 ОРГАНІЗАЦІЯ БІРЖІ ТА ЇЇ УПРАВЛІННЯ.....	32
4.1 Засновники та члени біржі.....	32
4.2 Органи управління біржею.....	35
5 ОРГАНІЗАЦІЯ БІРЖОВОГО ТОРГУ.....	40
5.1 Правила біржових торгів.....	40
5.2 Учасники біржових торгів.....	42
5.3 Допуск біржового товару до торгів.....	45
5.4 Торгові доручення та їхні види.....	47
5.5 Організація та механізми ведення біржового торгу.....	48

6 БІРЖОВІ УГОДИ.....	54
6.1 Поняття угоди з біржовим товаром.....	54
6.2 Види, особливості та порядок укладення угод на товарній, фондовій і валютній біржах.....	55
Біржовий міні-словник.....	63
Список літератури.....	65

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. Сутність біржової торгівлі, її становлення та розвиток

Біржова торгівля як основа біржової діяльності. Еволюція біржової торгівлі. Поняття бірж. Завдання та функції бірж. Види бірж, їхня спеціалізація.

ТЕМА 2. Біржа як організатор торгівлі на ринку

Функції сучасної біржі в ринковій економіці. Характеристика основних видів бірж. Принципи діяльності біржі, організація біржової інфраструктури.

ТЕМА 3. Біржовий товар і його базисні ринки

Характеристика біржових товарів. Класифікація біржових товарів. Речові біржові товари. Фінансові інструменти, що використовують на біржах. Методика подання інформації про біржові товари в спеціалізованих виданнях.

ТЕМА 4. Організація біржового торгу

Правила біржових торгів. Учасники біржових торгів. Допуск біржового товару до торгів. Торгові доручення та їхні види. Організація та механізми ведення біржового торгу.

ТЕМА 5. Біржові угоди

Поняття про угоди з біржовим товаром. Види, особливості та порядок укладення угод на товарній, фондовій і валютній біржах.

ТЕМА 6. Брокерська діяльність

Брокерська фірма, роль і місце в біржовій діяльності. Види брокерських угод. Винагорода за брокерську діяльність та ефективність її здійснення.

ТЕМА 7. Фондовий ринок

Сутність і особливості діяльності фондового ринку. Типологія фондових бірж. Організація торгів на фондовому ринку. Учасники фондових бірж. Особливості діяльності приватного АТ «Укрзалізниця» з пропозиції акцій. Світові фондові ринки. Моніторинг процесу розміщення облігацій АТ «Укрзалізниця» на міжнародних фондових ринках.

ТЕМА 8. Валютний ринок

Поняття, функції і суб'єкти валютного ринку. Передумови і етапи становлення валютного ринку України. Види і порядок угод на валютній біржі.

ВСТУП

Курс «Біржова справа і фондовий ринок» є одним із системоутворюючих у процесі формування компетенцій сучасного біржового гравця, який має теоретичне, методичне і одночасно прикладне значення.

Метою вивчення курсу є формування у здобувачів освіти знань новітніх аспектів і методів управління біржовою діяльністю і на фондовому ринку, набуття практичних навичок із здійснення біржових операцій і вміння їх ефективно застосовувати у професійній сфері.

Курс має на меті сформувати і розвинути певні компетентності здобувачів освіти.

Інтегральна компетентність – здатність вирішувати складні завдання і проблеми у професійній діяльності або під час навчання у сфері фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і має невизначеність умов і вимог.

Заплановані загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК5. Здатність ухвалювати обґрунтовані рішення.

ЗК6. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК8. Здатність працювати в міжнародному контексті.

ЗК9. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

СК1. Здатність використовувати фундаментальні закономірності розвитку страхування разом із дослідницькими і управлінськими інструментами для здійснення професійної та наукової діяльності.

СК7. Здатність до пошуку, використання та інтерпретації інформації, необхідної для вирішення професійних і наукових завдань у сфері фінансів.

СК8. Здатність застосовувати інноваційні підходи у сфері фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку.

Програмні результати навчання (ПР):

ПР01. Використовувати фундаментальні закономірності розвитку фінансів і страхування разом із дослідницькими і управлінськими інструментами для здійснення професійної та наукової діяльності.

ПР04. Відшукувати, обробляти, систематизувати і аналізувати інформацію, необхідну для вирішення професійних і наукових завдань у сфері фінансів.

ПР12. Обґрунтовувати вибір варіантів управлінських рішень у сфері фінансів, банківської справи і страхування та оцінювати їхню ефективність з урахуванням цілей, наявних обмежень, законодавчих та етичних аспектів.

ПР13. Оцінювати ступінь складності завдань з плануванням діяльності та опрацюванням її результатів.

Конспект лекцій виконаний відповідно до робочої програми підготовки здобувачів освіти другого (магістерського) рівня спеціальності D2 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок».

1 СУТНІСТЬ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ, ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

1.1 Поняття організованого ринку.

1.2 Характеристика біржової торгівлі та її відмінні особливості.

1.3 Класифікація бірж.

1.1 Поняття організованого ринку

Біржова діяльність є однією з форм організованого ринку, що функціонує за встановленими правилами відповідно до чинного законодавства України.

Виникнення організованого ринку в різних формах пояснюють потребами розвитку як самого виробництва, так і сфери обігу, яка пов'язує виробників між собою, а найголовніше – з кінцевими споживачами товарів і послуг.

Поняття ринку охоплює безліч процесів, які відбуваються в рамках такої економічної системи і ґрунтуються на міцному фундаменті приватної власності на капітал. Якщо розглядати ринок як основу біржової діяльності, то під ринком можна розуміти тільки певні відносини, пов'язані з процесом купівлі або продажу. Отже, організований ринок являє собою певні відносини з приводу купівлі-продажу будь-якого виду активів.

Організований ринок – це упорядкований ринок, де ступінь упорядкованості визначено правилами торгівлі, які можуть різною мірою регламентувати процеси купівлі-продажу того чи іншого товару, послуг, цінних паперів, валюти або будь-якого іншого активу.

Будь-якому організованому ринку властиві такі риси:

- наявність організації, яка управляє роботою ринку;
- концентрація попиту і пропозиції в просторі та часі;

- наявність затверджених правил торгівлі щодо укладання угод, розрахунків за ними та постачання активів;
- регулювання з боку державної влади та громадських організацій.

Слід зазначити, що держава завжди проводить певну політику відносно ринку. Це може бути або тільки фіскальна політика (передбачає стягнення обов'язкових платежів у центральний чи місцевий бюджет), або стимулююча чи стримуюча політика. В усіх цих випадках має місце регулюючий вплив держави, який практично неможливо здійснити у випадку неорганізованого, стихійного ринку, який не піддається контролю ні з боку держави, ні з боку організацій самих торговців.

1.2 Характеристика біржової торгівлі та її відмінні особливості

Серед найпоширеніших видів ринкових процесів у світі є оптова торгівля через товарну біржу, або біржова торгівля, про що свідчать обсяги біржових доручень і номенклатура реалізованих біржових цінностей.

У своїй історії біржі знали періоди розквіту й відносного забуття, пройшли довгий шлях від локальних оптових ринків реального товару до міжнародних ринків фінансових операцій, що забезпечують функціонування ринкової економіки [1].

Біржа означає регулярно функціонуючий ринок або торговельний заклад, у якому укладають різні угоди, у тому числі купівля/продаж цінних паперів, валюти, товарів масового споживання та засобів виробництва. Досі невідоме точне пояснення походження слова біржа. Серед науковців поширені дві версії. Етимологічно поняття «біржа» походить від грецького слова «bursa», що в перекладі означає сума, гаманець. За першою версією, витоки його лежать у новолатинському слові «bursa» – шкіряний гаманець, але це одночасно і студентська стипендія, і власне біржа. Подібність кореневих основ простежено в німецькому «bourse», французькому «bourse»,

італійському «borsa». Однак в англійській мові вживають слово «exchange», буквально обмін, і лише додавання прикметників «commodity» і «stock» дає змогу зрозуміти, що йдеться про товарну і фондову біржі [7].

За іншою версією, сама назва пов'язана з іменем бельгійського купця Ван дер Бурсе, який мешкав у м. Брюгге і мав на своєму родовому гербі зображення трьох гаманців (рисунок 1.1). Місце розташування його будинку було зручним для зібрань торговців, здебільшого грошових мініяйл. Багатий купець використав свій шанс. Він віддав у розпорядження торговців свій будинок, який став першою офіційною біржовою спорудою. Вирощуючи тюльпани на подвір'ї свого будинку, він справно отримував дохід у вигляді орендної плати від біржовиків.

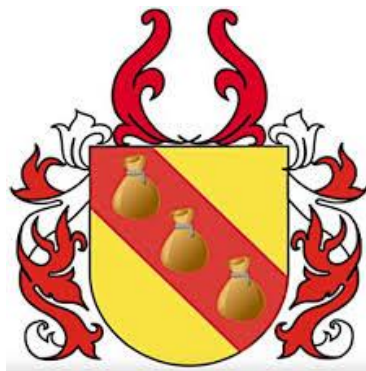

Рисунок 1.1 – Зображення гербу Ван дер Бурсе

Біржова торгівля – підприємницька діяльність із реалізації біржових товарів, що здійснюється на товарній біржі шляхом проведення торгів, у тому числі електронних, реєстрації та оформлення угод.

У ширшому розумінні біржова торгівля – це особлива форма оптової торгівлі товарами та іншими активами за посередництвом бірж.

Біржова діяльність є індикатором ціноутворення в суспільстві, економічного і фінансового стану та розвитку країни. Рівень ділової активності на біржі може свідчити як про економічну стабільність країни, так і наявність фінансової та економічної кризи у світі.

По суті біржова торгівля має досить багато спільного з іншими формами торгівлі, наприклад такими, як базарна, ярмаркова, аукціонна, роздрібна, оптова (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1 – Порівняльні характеристики форм оптової торгівлі

Форма оптової торгівлі	Локальний ринок (базар)	Ярмарок	Аукціон	Біржа
1 Наявність постійного місця для торгівлі	±	+	+	+
2 Режим роботи	не регламентований	сезонний	не регламентований	не регламентований
3 Наявність затверджених правил торгівлі	—	—	—	+
4 Наявність товару під час укладання угоди	присутній	присутній	присутній	відсутній
5 Розмір партії товару, що продають	не регламентований	не регламентований	не регламентований	кратний біржовій одиниці
6 Характер торгів	поодинокий	поодинокий, публічний	публічний, гласний	публічний, гласний
7 Учасники торгів	найчастіше покупець є споживачем	покупець є посередником	покупець є посередником	біржові посередники, які можуть виступати від імені і в інтересах товаровиробників або споживачів товару

Базарна торгівля здійснюється на оптових і роздрібних ринках на підставі поодиноких договірних відносин між покупцем і продавцем товару за готівку або безготівковий розрахунок на великих оптових ринках. Базарна торгівля, на відміну від біржової, не має чітких правил проведення торгів і має нерегламентований режим роботи.

Ярмарки – це форма ринкового продажу товарів, який періодично організовано в постійному місці, що дає змогу його учасникам-експонентам

виставити зразки свого виробництва, продемонструвати нові досягнення і технічні удосконалення з метою укладання прямих торговельних угод. Ярмаркова, як і базарна, торгівля, на відміну від біржової, не має чітких правил проведення торгів, до того ж цьому виду торгів властива сезонність.

Аукціонна торгівля – це особливий вид ринкової торгівлі товарами (або майном) порівняно обмеженого переліку товарів: хутро, предмети антикваріату, художні вироби, вироби з дорогоцінних металів та ін. Аукціонну торгівлю проводять у певних місцях методом публічних торгів, за яких продавець, бажаючи одержати максимальний прибуток, використовує пряму конкуренцію декількох покупців, присутніх на продажу. Цей вид торгівлі найбільш подібний до біржової, однак має певні відмінності. Наприклад, для аукціонної торгівлі обов'язковим є наявність товару під час проведення аукціону, укладання угоди може здійснюватися усним шляхом або за допомогою умовних знаків.

Оптова торгівля – це діяльність, пов'язана з продажем товарів великими партіями тим, хто купує їх для подальшого перепродажу або професійного використання. Особливістю і водночас відмінністю від біржової торгівлі є наявність товару, його огляд, інколи його випробовування. Відмінністю є також оптовий розмір партії товару, що продають, а також поодинокий характер торгів. Роздрібна торгівля – це діяльність з продажу товарів і надання торгових послуг безпосередньо кінцевим споживачам для їх особистого некомерційного використання незалежно від форми розрахунків.

Роздрібна торгівля від біржової відрізняється розмірами партій товарів, реалізованих на ринку, відсутністю чітких правил щодо укладання угоди, а також публічного або гласного характеру торгів.

Спочатку головним завданням біржових структур було допомогти зустрітися покупцям і продавцям, створити такі умови, щоб продавцям було легше збувати свою продукцію (активи), а покупці менше ризикували.

Згодом можливості бірж і список завдань розширилися. У глобальному сенсі біржі забезпечують перерозподіл грошових коштів, зокрема інвестицій, між різними країнами, галузями, економічними секторами та окремими підприємствами, сприяючи в такий спосіб ефективному використанню капіталу [2].

Біржова торгівля, на відміну від інших видів торгової діяльності, має такі ознаки:

- зосереджена в місцях значної економічної активності, у потужних виробничих і фінансових світових центрах, столицях, портах тощо;
- здійснювана оптовими партіями товарів або значними за обсягами фінансовими інструментами;
- продаж реальних активів із негайною поставкою та поставкою в майбутньому, зобов'язань постачання приймання, прав тощо;
- регулярна, це означає, що біржа не має графіка роботи. Отже, концентрує попит і пропозицію в часі й просторі;
- гласна, прозора діяльність, доступність інформації для широкого загалу учасників біржових торгів;
- має організаційну, економічну та правову основи;
- розробляє стандарти щодо якісних і кількісних параметрів біржових товарів і фінансових інструментів;
- здійснюється через біржових посередників, брокерів і дилерів;
- розробляє власні правила біржової торгівлі та слідкує за їх дотриманням з боку учасників;
- торгівля в системі онлайн, використовуючи методи електронного трейдингу.

Біржу як класичний інститут ринкової економіки слід розглядати в організаційному, економічному і юридичному аспектах її діяльності.

З організаційної точки зору – це спеціально обладнане «ринкове місце», надане учасникам біржового торгу.

З економічної точки зору – це організований у певному місці оптовий ринок, що регулярно діє за встановленими правилами, на якому відбувається торгівля цінними паперами, оптова торгівля товарами за зразками і стандартами і контрактами на їх поставку в майбутньому, а також валютою, дорогоцінними металами за цінами, офіційно встановленими на основі попиту і пропозиції.

У юридичному аспекті – це організація, що об'єднує фізичних і юридичних осіб, які володіють відокремленим майном і мають майнові й власні немайнові права й обов'язки.

1.3 Класифікація бірж

Біржі класифікують за видами біржових товарів, принципами організації, правовим статусом, формою участі торговців у біржових торгах, асортиментом товарів, роллю та місцем у світовій торгівлі, сферою діяльності, видами угод.

За першою ознакою біржі класифікують на товарні, товарно-сировинні (в Україні до цього виду відносять аграрні), фондові та валютні.

Товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладанні біржових угод, виявленні товарних цін, попиту і пропозиції на товари, вивчення, впорядкування та спрощення товарообороту і пов'язаних із ним торговельних операцій [5].

На фондових біржах здійснюють операції з найліквіднішими масовими цінними паперами, які, за умовами емісії, мають вторинне обертання, як-от акції акціонерних товариств відкритого типу, державні облигації, казначейські зобов'язання та векселі тощо (рисунки 1.2).

На валютних біржах, яких, до речі, на світових ринках майже немає, за винятком бірж у постсоціалістичних країнах, торгують значними за обсягами контрактами з іноземною валютою.

За видом біржового товару	За ступенем участі держави	За об'єктом біржового торгу	За видом біржових угод
• товарні; • товарно-сировинні; • фондові; • валютні	• публічні (державні); • приватні; • змішані	• універсальні; • спеціалізовані; • вузько-спеціалізовані	• біржі наявного товару; • ф'ючерсні біржі; • опціонні біржі; • змішані біржі

Рисунок 1.2 – Класифікація бірж

За другою ознакою, ступенем участі держави в біржовій торгівлі, біржі поділяють на три види: публічні (державні); приватні організації торговців; змішані.

Державні біржі засновані органами державної влади (товарні – Міністерством економіки, фондові – Міністерством фінансів тощо). Такі біржі розповсюджені в Європі: у Франції, Нідерландах, Бельгії. Щодо Франції, то після сумнозвісного краху фінансової системи за часів Джона Ло (1719 р.) Кодексом Наполеона були заборонені приватні біржі. Державні біржі є загальнодоступними для всіх, хто бажає укласти біржову угоду. Для цього вони повинні звернутися до службовців біржі. Біржова діяльність регламентована законодавством і знаходиться під контролем держави [9].

Приватні біржі засновані торговцями, які створюють біржову корпорацію, лише вони мають доступ до торгівлі, усі інші повинні укладати угоди через посередництво членів біржі. Якщо перший вид бірж прийнято називати європейським, то другий – англо-американським, оскільки такі біржі працюють у Великій Британії та США. Сьогодні майже не залишилося

приватних бірж, які працюють за принципами саморегулювання, і в їхню діяльність втручаються держави через відповідне законодавство та запровадження спеціальних органів для контролю за їхньою діяльністю. Тому можна говорити про існування змішаного типу організації біржової торгівлі.

Організуючи біржі в Україні, було передбачено надати їм статус приватних, однак у наступні 1991-1992 і 1996 рр. законодавчі акти не лише передбачали законодавче поле діяльності, а і визначили роль держави в налагодженні контролю.

Отже, біржі в Україні можна віднести до змішаного типу.

Види бірж за характером асортименту поділяють:

- на вузькоспеціалізовані, де продають окремі товари або їхні споріднені групи;
- спеціалізовані, де продають товари певного виду;
- універсальні, де продають товари різних груп.

Біржі також можна поділити на фізичні та віртуальні (електронні).

Найвідомішими фізичними фондовими біржами є NYSE (Нью-Йоркська), LSE (Лондонська) і TSE (Токійська) [9].

Останнім часом торгівля переходить на електронні біржі. Тут складний алгоритм узгодження цін забезпечує чесну торгівлю без фізичної присутності всіх учасників на централізованому торговому майданчику. Повсякденні операції зазвичай виконувані через декілька мереж обміну. Хоча деякі замовлення можна обробляти у фізичному місці (наприклад NYSE), переважна більшість угод здійснюється за допомогою електронних платформ. Цей процес призвів до значного збільшення кількості програм високочастотної торгівлі та використання трейдерами складних алгоритмів.

Контрольні питання

- 1 Які риси властиві організованому ринку?
- 2 Що має спільного біржова торгівля з іншими формами торгівлі?
Наведіть конкретні приклади.
- 3 Як можна визначити біржову торгівлю з економічної точки зору?
- 4 Які ознаки має біржова торгівля, на відміну від інших видів торгової діяльності?
- 5 Чим відрізняється роздрібна торгівля від біржової?

2 БІРЖОВИЙ ТОВАР І ЙОГО БАЗИСНІ РИНКИ

- 2.1 Особливості біржових товарів і їхня класифікація.
- 2.2 Характеристика біржового товару товарних бірж.
- 2.3 Цінні папери і валюта як різновид біржових товарів фондового ринку.

2.1 Особливості біржових товарів і їхня класифікація

Основною умовою здійснення біржової торгівлі є наявність товарів, допущених до обігу на біржі.

Біржовий товар – це не вилучений з обороту товар певного роду і якості, допущений біржою до біржової торгівлі. Біржовим товаром не є об'єкти нерухомості, а також інтелектуальна власність у вигляді науково-технічної продукції, творів літератури й мистецтва. Загальна схема видів біржових товарів наведена на рисунку 2.1.

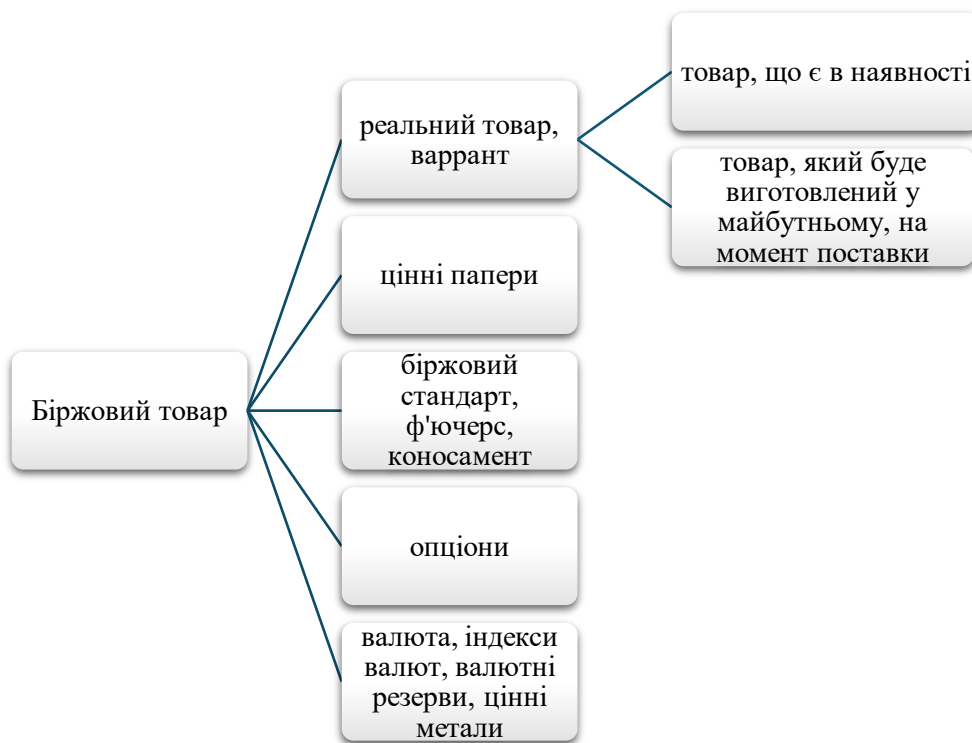

Рисунок 2.1 – Загальна схема видів біржових товарів

У світовій практиці біржової діяльності виділяють такі класи біржових товарів: речові; фінансові інструменти; іноземна валюта; зведені індекси біржових цін (числа, що відображують стан цін на цілу низку біржових активів безвідносно конкретних видів цих активів, торгівля якими заснована на прогнозуванні зміни цін ринку в цілому); відсоткові ставки за державними облігаціями [2].

Класифікацію основного асортименту біржових товарів наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Класифікація біржових товарів

Товарна група	Основний асортимент
1 Аграрна продукція і сировина	- зернові культури (пшениця, кукурудза, рис, овес, ячмінь, жито); - насіння олійних і продукти їхньої переробки (соняшник, льон, бавовна, соєві боби, шрот); - текстильна та інша сировина сільськогосподарського виробництва (бавовна, джут, натуральний і штучний шовк, пряжа, мита вовна, волокна льону); - натуральний каучук; - шкури тварин; - живі тварини (велика рогата худоба, свині)
2 Продовольчі товари	цукор; рослинні олії; яйця; масло вершкове; заморожені курчата, індики; м'ясо – яловичина та свинина (тушки, напівтушки); кава, какао боби; борошно; арахіс; вино; концентрат помідорів; концентрат апельсинового соку
3 Лісоматеріали	- круглі лісоматеріали; - пиляний ліс; - ліс тесаний; - плити на основі целюлозних волокон
4 Кольорові та дорогоцінні метали	алюміній, мідь, олово, свинець, цинк, нікель, золото, срібло, платина, паладій, брухт кольорових металів
5 Енергоносії	- сира нафта; - дизельне пальне; - бензин; - газ звичайний; - електроенергія
6 Фінансові інструменти	- цінні папери та відсоткові ставки: а) облігації, зобов'язання та векселі казначейства США та інших держав Європи й Азії, депозитні сертифікати банків; б) акції; в) відсоткові ставки; г) фондові індекси провідних бірж; - похідні фінансові інструменти: форварди, ф'ючерси, опціони, відсоткові свопи; - інструменти фінансової інженерії: біржові індекси; коротко- та довгострокові відсоткові ставки
7 Валюта	американський, австралійський і канадський долар, британський фунт, євро, японська єна, вклади в євродоларах, деривативи, валютні, свопи валютно-відсоткові, золотовалютні, опціон кванто

2.2 Характеристика біржового товару товарних бірж

Відповідно до національного законодавства кожна біржа має право самостійно визначати перелік товарів і їхню якість, що є об'єктом біржового торгу [4].

За Законом України «Про товарні біржі», предметом біржової торгівлі не можуть бути речі, визначені індивідуальними ознаками, якщо їх не продають як партію, будь-які вживані товари, включаючи транспортні засоби та капітальні активи [5].

Біржову торгівлю зазвичай проводять без надання товарів під час торговельної сесії. Отже, товар, допущений до обігу на біржі, має відповідати таким вимогам:

1) біржова стандартизація. Це основна ознака біржового товару, що вказує на відповідність встановленим вимогам щодо якості, умов зберігання, транспортування та інших характеристик, передбачених чиним законодавством. Біржовий товар має легко стандартизуватися для того, щоб його можна було продавати без перегляду за зразками чи технічними описами;

2) масовість. Біржовий товар випущено у великому обсязі, великою кількістю виробників, має широке коло споживачів;

3) вільне ціноутворення. Ціни на біржові товари мають бути вільно встановлені відповідно до попиту і пропозиції, а також з урахуванням інших факторів (економічних, політичних, соціальних, форс-мажорних);

4) транспортабельність;

5) раціональність;

6) взаємозамінність у межах певних груп і видів товарів. Сучасні біржові угоди можливі тільки за умови ідентичності товару за складом, властивостями, видом і якістю пакування, а також маркуванням і розміром партії;

7) незалежність якісних характеристик товару від конкретного споживача;

8) змінність цін під впливом природних, сезонних та інших факторів.

Кожен біржовий товар має бути стандартизованим.

У Законі України «Про товарні біржі» визначено, що товарна біржа має право самостійно розробляти з урахуванням державних стандартів власний перелік стандартів біржового товару, яким торгують [5]. На практиці це сприяє спрощенню обігу біржових товарів та укладанню угод із ними.

Стандартизація біржового товару має свою глибинну природу, яка через суто технічні заходи досягає важливих економічних результатів, а саме монополізації умов виявлення попиту і пропозиції товару. Ступінь стандартизованості товару визначено згідно із зазначеними принципами для встановлення можливості реалізації товару не під час огляду його зразків, а за технічним описом. Обов'язковою умовою при цьому є торгівля товарами з відносно невисокою монополізацією виробництва чи споживання, що забезпечує наповнення ринку значними обсягами продукції різноманітного асортименту.

Класифікація основних ознак стандартизованого біржового товару:

1) стандартизація кількості – кількісна стандартизація партій однотипного товару із забезпеченням їхньої зіставності за обсягами;

2) стандартизація якості – забезпечує зіставність сортів і типів продукції через визначення базисного сорту, тобто цінового еталона;

3) стандартизація ціни – виявляє реальну ринкову ціну за мінімізації впливу монополії на біржовій долівці.

Біржова долівка – спеціально облаштоване місце для проведення біржової торгівлі, у межах якої передбачено наявність телефонних ліній, комп'ютерної техніки та іншого обладнання, використовуваного брокерами для торгівлі.

Під кількісною стандартизацією слід розуміти зіставність партій однотипного товару за обсягами. Інакше кажучи, біржові товари, якими торгують на біржі за встановленими біржовими одиницями або лотами, мають відповідати певній мірі ваги в певному пакуванні або бути сформованими за обсягом вмісту транспортних засобів.

Якісна стандартизація біржового товару має на меті забезпечити умови для торгівлі товарами за описом їхніх якостей або зразками та передбачає обов'язкове порівняння якісних характеристик протягом певного проміжку часу. На практиці цього дуже просто досягти, торгуючи, наприклад, цінними паперами, тоді як для сільськогосподарських товарів це набагато складніше. Тому на кожен біржовий товар з усієї його сукупності встановлено базисний сорт як одиницю міри, яка максимально характеризує його властивості. За базисний сорт біржового товару прийнято найбільш типовий вид продукції певного ринку, за яким здійснюється якісна градація інших товарів у цій товарній групі.

Оскільки кожен товар можна характеризувати стосовно його властивостей і показників якості, біржова торгівля висуває жорсткі вимоги до інформації про якість товару. Такими вимогами є повнота інформації, її достовірність, єдність усіх учасників біржової торгівлі в оцінюванні якості товару.

Найповніша та найдостовірніша інформація про якість продукції, що є об'єктом біржової торгівлі, міститься в нормативно-технічній документації:

1) стандарти, технічні умови та інші нормативно-технічні документи, на які посилаються в біржових контрактах;

2) сертифікат відповідності або свідоцтво про визнання відповідності продукції встановленим до неї вимогам стандартів, технічних умов, будівельних норм і правил, санітарних норм і правил, інших нормативних документів, чинних в Україні;

3) сертифікація систем забезпечення якості як підтвердження спроможності виробника забезпечувати високу якість продукції на всіх стадіях виробництва, транспортування та зберігання, монтажу та експлуатації [8].

Отже, біржова торгівля висуває жорсткі вимоги до інформації про якість товару.

Цінова стандартизація має на меті виявити реальну ринкову ціну та усунути монополістичний вплив у біржовому обороті. Ціноутворююча функція товарної біржі надзвичайно складна, її економічна сутність виявляється, з одного боку, як особливий тип оптового ринку, обсяги якого значно перевищують обороти аукціонів, ярмарків, торгових домів, з іншого – власне біржа в ринкових умовах започатковує першу стадію ціноутворення на базові товари з подальшим входженням основного елемента в ціну виробленого продукту. Уже на етапі торгівлі виключно реальним товаром біржа виконує ціноутворюючу функцію.

2.3 Цінні папери і валюта як різновид біржових товарів фондового ринку

Разом із речовими товарами, яким належить головне місце в біржовій торгівлі, на біржовому ринку переважним товаром є фінансові інструменти.

Фінансові інструменти – це різновид ринкових продуктів фінансового походження, що включає цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) у разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу чи фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсіві та відсоткові опціони) [4].

Серед фінансових інструментів особливе місце займають цінні папери, що обертаються на фондовому ринку. У широкому розумінні цінний папір – це будь-який грошовий документ, який визначає відносини між особою, яка їх випустила, і їхнім власником і передбачає зазвичай виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків та інші права, що випливають із цих документів, іншим особам.

Цінні папери є класичним біржовим товаром, оскільки основними характеристиками є масовість, стандартність і взаємозамінність. Цінні папери як біржовий товар умовно можна поділити на два великі класи залежно від того, на що переважно або повністю поширено майнове право – на сам актив чи зміну його ціни:

1) основні цінні папери (первинні цінні папери) – це цінні папери, в основу яких покладено майнові права на який-небудь актив; частіше за все це товар, гроші, капітал, майно, різні види ресурсів тощо. Основні цінні папери так само можна поділити на дві підгрупи: первинні і вторинні цінні папери;

2) похідні цінні папери, що являють собою:

– бездокументарну форму виявлення майнового права, що виникає у зв'язку зі зміною ціни, закладеної в основу цього цінного паперу біржового активу;

– цінний папір на будь-який цінний актив, ціни товарів (зерно, м'ясо, нафту, золото тощо), ціни основних цінних паперів (зазвичай індекси акцій, облігацій), ціни кредитного ринку (відсоткові ставки), ціни валютного ринку (валютні курси).

Отже, до похідних цінних паперів належать ф'ючерсні контракти (товарні, валютні, відсоткові), індекси та опціони.

За Законом України «Про цінні папери і фондову біржу» [6], у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) пайові цінні папери – цінні папери, які посвідчують участь їхнього власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів і сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім інвестиційних сертифікатів і сертифікатів) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, і частини майна в разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів належать акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати, акції корпоративного інвестиційного фонду;

2) боргові цінні папери – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів належать облігації підприємств; державні облігації України; облігації місцевих позик; казначейські зобов'язання України; ощадні (депозитні) сертифікати; векселі; облігації міжнародних фінансових організацій; облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

3) іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) і які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать іпотечні облігації; іпотечні сертифікати; заставні;

4) приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний із правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових і/або товарних ресурсів;

6) товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

До другої групи товарів, що класифікують як біржові і якими здійснюють регулярну торгівлю на біржах світу, належить валюта. Під терміном «валюта» розуміють звичайно всі іноземні грошові одиниці, виражені в них цінні папери, засоби платежу, а також дорогоцінні метали.

Звісно, для здійснення операцій купівлі-продажу валюти необхідно мати чітке уявлення про валютний курс. Валютний курс визначає співвідношення між двома валютами, на основі якого відбувається обмін однієї валюти на іншу, інакше кажучи, це ціна, за якою можна продати або купити валюту однієї країни, виражену у валюті іншої країни. Валютний курс визначений попитом і пропозицією валюти на відкритому необмеженому ринку або встановлений державою. Оскільки попит і пропозиція на валюту постійно змінюються, то і валютний курс не може бути постійним. Курс валюти, пропозиція якої обмежена, підвищується, тоді як курс валюти з надлишковою пропозицією падає. Біржова торгівля іноземною валютою може бути організована лише в тому випадку, якщо валюта є вільно (або частково) конвертованою, тобто відсутні державні обмеження на її купівлю-продаж як фізичними, так і юридичними особами. Біржовий клас іноземної валюти зазвичай складають американський долар, англійський фунт стерлінгів, євро, японська єна та деякі інші валюти.

Контрольні питання

- 1 Назвіть основні форми торгівлі у світовій практиці.
- 2 Наведіть порівняльну характеристику для біржової діяльності та інших форм оптової торгівлі.
- 3 Дайте визначення економічної сутності біржового ринку.
- 4 З чим пов'язане виникнення біржової торгівлі у світі?
- 5 Які історичні етапи розвитку біржової діяльності?

3 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1 Функції державного регулювання біржової діяльності.

3.2 Основні законодавчі акти, що регулюють біржову діяльність в Україні.

3.1 Функції державного регулювання біржової діяльності

Під правовим регулюванням біржової діяльності розуміють підпорядкованість діяльності біржі нормативним актам держави, інших організацій, міжнародним угодам.

Біржова діяльність в Україні регульована відповідно до чинного законодавства і здійснювана за дії двох регуляторів, які органічно поєднані між собою і взаємодоповнені:

- регулювання біржової діяльності з боку держави;
- регулювання або регламентація з боку власне біржі чи біржового ринку.

У процесі такої взаємодії на державу покладені обов'язки забезпечення ринку і біржової торгівлі законодавчою базою, що дає змогу відпрацювати і встановити єдині правила для всіх суб'єктів, які беруть участь в економічному процесі. Законодавче поле біржової діяльності створено насамперед не для професійних посередників, а їхніх клієнтів, які довіряють їм, даючи накази на укладання біржових угод [3-6]. Особливе значення це має на ринку цінних паперів і похідних фінансових інструментів, ф'ючерсів та опціонів, оскільки інвестори не працюють на біржі, не беруть участі в торгах, а довіряють свої права та кошти біржовим брокерам. Саме тому має бути гарантований захист інтересів.

Державне регулювання включає:

- 1) розроблення й реалізацію спеціальних нормативно-правових актів;

2) створення стандартів, тобто набору обов'язкових вимог до учасників біржового ринку;

3) регламентацію основних процедур і державний контроль за дотриманням чинного законодавства з боку учасників ринку.

Першочерговими завданнями державного регулювання біржової діяльності на товарному ринку є:

- реалізація державної політики з розвитку біржового товарного ринку;

- забезпечення безпеки та рівних прав для професійних учасників і їхніх клієнтів;

- створення доступної для всіх учасників біржового ринку інформаційно-моніторингової системи біржової торгівлі на ринку товарної продукції [3].

Форми державного управління включають:

1) пряме або адміністративне управління: створення єдиної правової бази функціонування бірж; реєстрація учасників ринку; ліцензування професійної діяльності на біржовому ринку; забезпечення гласності й рівної інформованості всіх учасників ринку; підтримання правопорядку на ринку;

2) побічне або економічне управління біржовим ринком державою через встановлення системи оподаткування біржової діяльності (ставки податків, пільги й звільнення від них); грошову політику (відсоткові ставки, мінімальний розмір заробітної плати та ін.); державні капітали (держбюджет, позабюджетні фонди та ін.) [8].

Органи державного регулювання біржового ринку України:

- Комісія з цінних паперів і фондового ринку;

- Комісія товарних бірж;

- Міністерство економіки;

- Комітет антимонопольної політики;

- Фонд державного майна України;

– інші державні органи.

Втручання органів державної влади і місцевого самоврядування в діяльність товарної біржі з організації і регулювання біржової торгівлі, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством, не допускають. Рішення органів державної влади і місцевого самоврядування, що мають наслідком невиконання, часткове невиконання біржових контрактів, завдання збитку сторонам біржових контрактів, визнають незаконними.

3.2 Основні законодавчі акти, що регулюють біржову діяльність в Україні

Основну групу законодавчих актів, що визначають загальні принципи роботи українських бірж, їхню хронологічну послідовність і напрями регулювання наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Хронологічна структура законодавчої бази з регулювання діяльності товарних бірж

Назва та рік ухвалення	Основні положення
Закон України «Про товарні біржі», 1991 р.	Закон визначає правові умови створення та діяльності товарних бірж на території України
Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», 1994 р.	Визначені загальні принципи системи оподаткування, поширені на товарні біржі
Господарський кодекс України, 2003 р.	Визначені права та обов'язки товарної біржі, а також сформовані правила біржової торгівлі
Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок», 2006 р.	Визначено умови і порядок випуску цінних паперів, регулювання посередницької діяльності в організації обігу цінних паперів на території України
Закон України «Про приватизацію державного майна», 2016 р.	У ст. 16 визначено порядок продажу об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом і на фондових біржах
Цивільний кодекс України, 2017 р. (остання редакція)	Встановлено правила укладення договорів на біржах
Господарський кодекс України, 2017 р. (остання редакція)	У ст. 58 встановлено загальний порядок державної реєстрації суб'єктів господарювання. Також цим законодавчим актом визначено права та обов'язки товарної біржі

Біржова діяльність регульована низкою таких нормативних актів: Закони України «Про товарні біржі» [5], «Про цінні папери та фондовий ринок» [6] та інші. Деякі загальні питання біржової діяльності регулює Цивільний кодекс України й Господарський кодекс України.

У Господарському кодексі України нормативно визначено поняття товарної біржі як особливого суб'єкта господарювання, який надає послуги з укладення біржових угод, виявлення попиту і пропозицій на товари, товарні ціни, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним із ним торговельним операціям. У цьому кодексі також визначено, що товарна біржа є юридичною особою.

Закон України «Про товарні біржі» відіграв позитивну роль у становленні і впорядкуванні біржового ринку країни, посилив довіру до бірж із боку клієнтів-користувачів [5]. Проте законодавчо-правова база й надалі відстає від потреб біржового товарного ринку, що не дає змогу більш активно розвиватися цьому ринку.

Окрім державних нормативно-правових актів, біржі мають внутрішні нормативні акти, що забезпечують їхнє функціонування. До таких відносять статут біржі, засновницьку угоду та правила біржової торгівлі.

Контрольні питання

- 1 Що розуміють під правовим регулюванням біржової діяльності?
- 2 Для кого створено законодавче поле біржової діяльності?
- 3 Що входить до органів державного регулювання біржового ринку України?
- 4 Які існують форми державного управління біржової торгівлі?
- 5 Що є першочерговими завданнями державного регулювання біржової діяльності на товарному ринку?

4 ОРГАНІЗАЦІЯ БІРЖІ ТА ЇЇ УПРАВЛІННЯ

4.1 Засновники та члени біржі.

4.2 Органи управління біржею.

4.1 Засновники та члени біржі

Усіх учасників біржової торгівлі умовно можна поділити на декілька груп. До однієї з основних груп належать засновники та члени біржі. Як свідчить зарубіжна практика, засновниками бірж упродовж усієї історії їх становлення були торговельні та виробничі фірми, власники плантацій, елеваторів, переробні підприємства, державні організації, сучасні транснаціональні корпорації, банки, інвестиційні фонди, холдинги та інші посередники товарного та фінансового ринку.

Правові умови створення та діяльності товарних бірж, а також основні правила здійснення торговельно-біржової діяльності визначено Господарським кодексом України, а також ухваленими відповідно до нього законами та іншими нормативно-правовими актами. Згідно з чинним законодавством України товарна біржа створена на засадах добровільного об'єднання заінтересованих юридичних і фізичних осіб, яким це не заборонено чинним законодавством. При цьому введено певне обмеження щодо засновників і членів біржі.

За Законом України «Про товарні біржі», засновниками і членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та управління, а також державні установи (організації), що перебувають на державному бюджеті [5].

Заснування товарної біржі здійснюється шляхом укладення засновниками угоди, яка визначає порядок і принципи її створення, склад засновників, їхні обов'язки, розмір і строки сплати пайових, вступних і

періодичних внесків. Товарна біржа діє на підставі статуту, затвердженого засновниками біржі.

Статут товарної біржі містить таку інформацію:

- найменування та місцезнаходження біржі;
- склад засновників;
- предмет і цілі діяльності біржі;
- види фондів, утворених біржою, і їхні розміри;
- органи управління біржою, порядок їх утворення та компетенція, організаційна структура біржі;
- порядок прийняття у члени біржі та припинення членства;
- права та обов'язки членів біржі та біржі перед третіми особами, а також членів біржі перед біржею та біржі перед її членами;
- порядок і умови застосування санкцій;
- майнова відповідальність членів біржі;
- порядок припинення біржі [5].

Окрім зазначеної інформації, у статуті можуть бути передбачені й інші положення, що стосуються створення та діяльності товарної біржі.

До основних функцій засновників товарної біржі можна віднести:

- 1) розроблення внутрішньобіржових нормативних документів;
- 2) організацію необхідного майна, спеціальної техніки;
- 3) зібрання статутного капіталу в необхідному обсязі;
- 4) підбір учасників біржі;
- 5) реєстрацію біржі у встановленому порядку;
- 6) отримання ліцензії організатора біржової торгівлі;
- 7) скликання загальних зборів учасників біржі [5].

У ст. 8 Закону України «Про товарні біржі» визначено, що членами товарної біржі є засновники, а також прийняті до її складу згідно зі статутом біржі вітчизняні та іноземні юридичні і фізичні особи. Порядок прийняття у члени біржі та вибуття зі складу її членів визначено статутом товарної біржі.

Слід зазначити, що з 2005 року на території України функціонує аграрна біржа як юридична особа; вона створена згідно із Законом України «Про товарні біржі» і Господарським кодексом України (ст. 279-282), але з певними особливостями. За Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», засновником аграрної біржі є Кабінет Міністрів України в особі Аграрного фонду. Кожний із засновників має сплатити пайовий внесок. Вступний внесок члена біржі має дорівнювати вартості «біржового місця», що визначено виходячи з попиту та пропозиції на «біржове місце» [2].

Біржове місце – це власність члена біржі. Воно може бути продане або передане в оренду. Вартість місця визначає біржовий комітет залежно від співвідношення попиту і пропозиції. Особа, яка сплатила пайовий або вступний внесок, набуває управління власника щодо «біржового місця» і може винаймати свої членські права, а також продавати ці права за правилами, встановленими біржовим комітетом (радою біржі).

Відповідно до чинного законодавства член товарної біржі має право сам або через свого представника:

- здійснювати біржові операції на біржі та одержувати за це винагороду;
- брати участь у вирішенні питань діяльності біржі, обирати і бути обраним до її керівних органів;
- здійснювати все управління, що впливає зі сплати пайового або вступного внеску;
- користуватися всіма послугами біржі.

Кожен член товарної біржі повинен дотримуватися таких обов'язків:

- дотримуватися статуту біржі, біржових правил торгівлі, рішень загальних зборів членів біржі та біржового комітету (ради біржі);
- провадити розрахунки за своїми угодами відповідно до правил біржової торгівлі та своєчасно інформувати біржовий комітет (раду біржі)

про зміни у своєму фінансовому становищі, що можуть негативно вплинути на виконання його зобов'язань перед третіми особами та біржею;

- сплачувати членські внески;
- вести облік здійснюваних угод за формою, визначеною правилами біржової торгівлі;
- подавати необхідну інформацію контролюючим органам біржі;
- не розголошувати конфіденційні відомості та комерційну таємницю про діяльність біржі.

4.2 Органи управління біржею

Що стосується органів управління товарною біржею, то ст. 11 Закону України «Про товарні біржі» [5] передбачено, що вищим органом управління товарної біржі є загальні збори її членів.

До компетенції загальних зборів біржі належать:

- ухвалення рішень про внесення та затвердження змін і доповнень до статуту біржі;
- обрання та відкликання голови, заступника голови та членів біржового комітету, членів ревізійної комісії, голови та арбітрів біржового арбітражу;
- ухвалення рішення про виключення з членів біржі; розгляд скарг на рішення біржового комітету;
- ухвалення рішення про припинення діяльності біржі; призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу;
- розгляд і затвердження правил біржової торгівлі, регламентів (у тому числі регламенту проведення загальних зборів біржі), положень про біржовий арбітраж, котирувальну комісію та інших обов'язкових для виконання рішень, які регламентують діяльність біржі;

- затвердження річного звіту про результати фінансово-господарської діяльності біржі, який подає директор біржі, і акта ревізійної комісії;
- ухвалення рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію філій і представництв, затвердження положень про них тощо [5].

Рішення загальних зборів приймають шляхом голосування. Порядок голосування визначено регламентом ведення зборів, тому з різних питань можлива різна процедура голосування. Рішення вважають ухваленим, якщо за нього проголосували кваліфікована більшість засновників і проста більшість присутніх членів біржі. При цьому генеральний директор біржі не може голосувати на загальних зборах членів біржі. Загальні збори членів біржі не можуть ухвалювати рішення з питань, які не були включені до порядку денного.

У період між загальними зборами членів товарної біржі управління нею здійснює біржовий комітет (Рада біржі). Зазвичай до його складу входять голова, його заступники та члени комітету. Біржовий комітет здійснює нагляд і контроль за діяльністю дирекції та інших органів біржі, які діють під керівництвом директора, може скасувати чи змінити ухвалені ним рішення; підписує з директором трудовий контракт; вносить зміни до правил біржової торгівлі [5].

Організаційна структура біржі побудована з урахуванням забезпечення її високої ліквідності, низького рівня витрат, можливості швидкої та поточної інформованості всіх учасників торгівлі й корегування їхніх дій. Загальну структуру біржі показано на рисунку 4.1.

Рисунок 4.1 – Загальна структура біржі

Для управління товарною біржою та забезпечення її функцій на біржі створені виконавча дирекція та спеціальні підрозділи (рисунок 4.2).

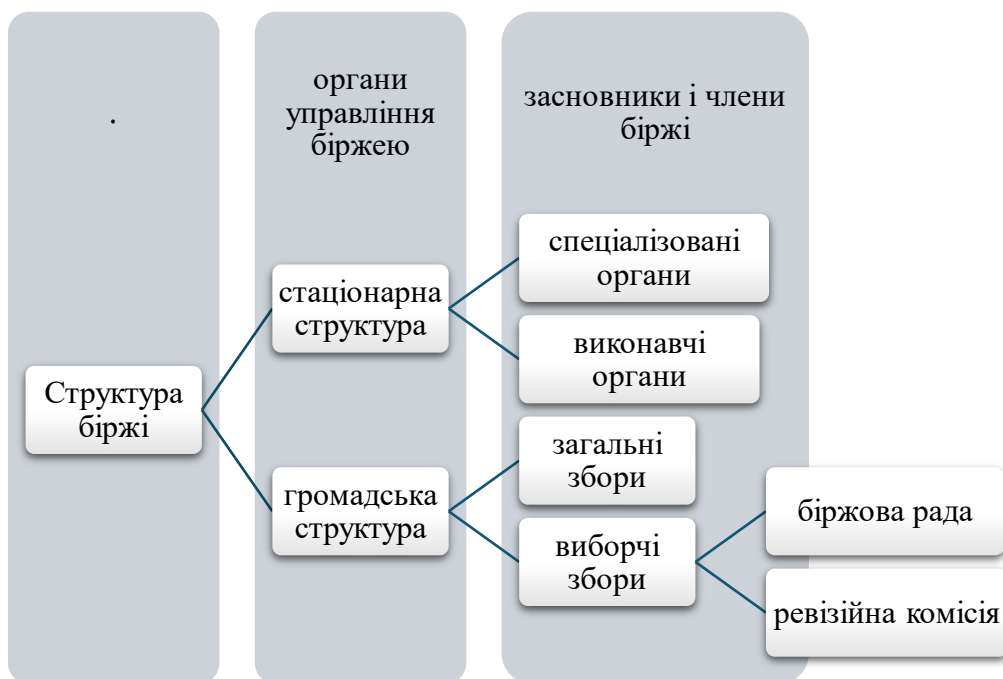

Рисунок 4.2 – Структура біржі [5]

Із пропозиції біржового комітету загальні збори членів біржі затверджують склад і голову арбітражної та котирувальної комісій, а також склад і голову рахункової палати.

Арбітражна комісія, або біржовий арбітраж, створено для вирішення спірних питань, які виникають як між учасниками зареєстрованих на біржі угод, так і між ними і брокерами та відповідальними співробітниками служб біржі.

Котирувальна комісія створена для забезпечення котирування (встановлення рівня) цін на товари, які реалізують на біржі та підлягають котируванню.

Контрольним органом товарної біржі є контрольна (ревізійна) комісія, що здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю біржі, контролює дотримання чинного законодавства, статуту і положень біржі членами біржі, її виконавчими органами, працівниками біржі та брокерами.

Біржовий комітет (Рада біржі) і Контрольна (Ревізійна) комісія обирають загальні збори членів товарної біржі, компетенція та повноваження комітету і комісії визначені статутом товарної біржі.

До складу виконавчої дирекції входить директор, його заступник, головний бухгалтер і начальники відділів.

Президент біржі (генеральний директор) – найманий працівник, до обов'язків якого входить вирішення поточних питань діяльності біржі; він має право здійснювати дії від імені юридичної особи, тобто біржі, у межах компетенції, передбаченої статутом біржі. Президент безпосередньо управляє трудовим колективом біржі та згідно з нормами трудового законодавства як керівник має право приймати на роботу і звільняти найманих працівників біржі, затверджувати штатний розпис та умови оплати праці працівників біржі.

До спеціальних підрозділів товарної біржі належать:

– розрахункова палата – це підрозділ біржі, що відповідає за щоденне врегулювання біржових операцій клієнтів і інших пов'язаних із ними операцій. Розрахункова палата здійснює реєстрацію угод, кліринг, платежі за результатами клірингу. Розрахункова палата виступає як покупець для кожного продавця і продавець для кожного покупця;

– біржовий арбітраж – це орган на біржі, який займається вирішенням спорів, що виникають з операцій та інших питань у процесі виконання Правил біржової торгівлі. Біржові спори розглядають за заявами брокерів, клієнтів, інших учасників біржової торгівлі. Рішення ухвалюють більшістю голосів арбітрів. Біржовий арбітраж розглядає розбіжності, що виникають між брокерами в процесі їхньої біржової діяльності; якщо виникають спори з питань, що мають технічний характер, то формують арбітражну колегію;

– котирувальна комісія, утворена для обліку цін попиту, пропозиції, а також визначення котирувальних (довідкових) цін і виконання інших функцій, пов'язаних із рухом цін на біржі;

– інші підрозділи і допоміжні служби, необхідні для її діяльності.

Підрозділи біржі діють на основі положень, затверджених загальними зборами членів товарної біржі або уповноваженим ними органом. З працівниками біржі, які працюють за наймом, за згодою сторін можуть укладати трудові контракти.

Майже на всіх біржах є відділи цін, націнок і тарифів, маркетингу, комп'ютеризації, зовнішньоекономічних зв'язків, бюро контрактації біржових угод, аукціону-продажу, оплати посередницьких послуг; кліринговий банк, або рахунок біржі в одному з комерційних банків; служби: бухгалтерія, депозитарій (архів), господарська, охоронна тощо.

Контрольні питання

- 1 Які функції засновників товарної біржі можна віднести до основних?
- 2 Дайте визначення поняттю «біржове місце».
- 3 Хто обирає Біржовий комітет (Раду біржі) і Контрольну (Ревізійну) комісію?
- 4 З якою метою створена арбітражна комісія?
- 5 Які підрозділи товарної біржі належать до спеціальних?
- 6 Які функції покладено на біржовий арбітраж?
- 7 Хто входить до складу виконавчої дирекції біржі?
- 8 Хто є контрольним органом товарної біржі?
- 9 Що належить до компетенції загальних зборів біржі?
- 10 З якою метою утворена котирувальна комісія на біржі?

5 ОРГАНІЗАЦІЯ БІРЖОВОГО ТОРГУ

- 5.1 Правила біржових торгів.
- 5.2 Учасники біржових торгів.
- 5.3 Допуск біржового товару до торгів.
- 5.4 Торгові доручення та їхні види.
- 5.5 Організація та механізми ведення біржового торгу.

5.1 Правила біржових торгів

Ефективність біржових торгів залежить від багатьох факторів – спеціалізації біржі, особливостей біржового товару і власне від організації біржової торгівлі, що включає механізм і технології ведення торгів.

Відповідно до чинного законодавства України [3-6] правила біржової торгівлі є основним документом, що регламентує порядок здійснення біржових операцій, ведення біржової торгівлі та розв'язання спорів із цих питань. У Законі України «Про товарні біржі» [5] зазначено, що правила біржової торгівлі затверджені загальними зборами членів товарної біржі або уповноваженим ними органом. Правила здійснення біржових операцій ще називають Регламентом біржі, основним завданням якого є захист комерційних інтересів усіх учасників біржових торгів, створення умов для ефективної та прозорої роботи біржі.

У правилах біржової торгівлі визначено [5]:

- строк і місце проведення біржових операцій;
- склад учасників біржових торгів і сукупність вимог, що висувають до них;
- порядок здійснення та реєстрації біржових операцій;
- порядок визначення та розмір плати за користування послугами біржі;
- відповідальність учасників і працівників біржі за невиконання або неналежне виконання правил біржової торгівлі;
- інші положення, встановлені органами управління біржі.

Отже, розділи біржових правил, визначені цим законом, можна звести до положень, поданих на рисунку 5.1.

На законодавчому рівні [5, 6] також встановлено певний перелік дій, які заборонено здійснювати на товарній біржі:

- 1) купівля-продаж товарів (контрактів) однією особою безпосередньо або через підставних осіб, що мають на меті вплинути на динаміку цін;
- 2) будь-які погоджені дії учасників біржової торгівлі, які мають своєю метою або можуть призвести до зміни чи фіксації поточних цін на біржові активи;
- 3) поширення чуток або неправдивих відомостей, що можуть призвести до штучної зміни кон'юнктури.

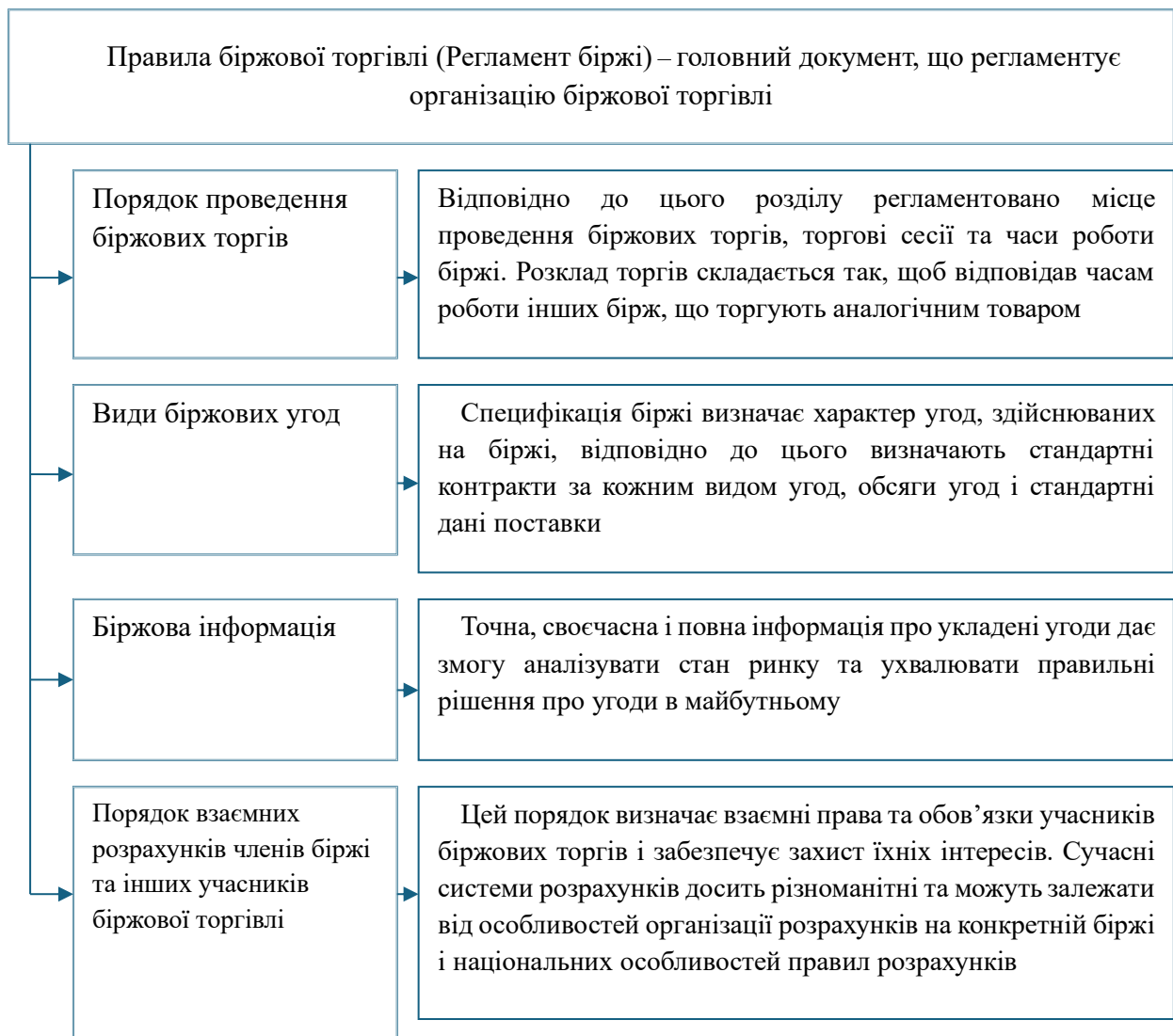

Рисунок 5.1 – Основні положення Регламенту біржових торгів

Отже, біржові правила – це збір положень, які регулюють відносини учасників торгів щодо купівлі-продажу біржового товару. Ці правила змінюють відповідно до змін законодавчого середовища та ринку, впровадження нових торгових технологій та інших факторів.

5.2 Учасники біржових торгів

Учасниками біржових торгів є члени біржі і особи, які відповідно до національного законодавства та внутрішніх правил біржової торгівлі мають

право брати участь у біржових торгах. Склад учасників біржової торгівлі визначено відповідно до законодавства України [3-6] і залежно від виду біржі (фондова чи товарна).

Усіх учасників, що присутні в біржовому залі та мають вплив на організацію і проведення біржових торгів, а також учасників, що мають доступ до електронної торговельної системи біржі, можна поділити на декілька груп:

- ті, що укладають угоди:
 - брокери, які торгують за дорученням клієнтів за комісійні винагороди;
 - дилери;
 - постійні відвідувачі або відвідувачі, які отримали право на разову участь у біржових торгах;
- учасники, які організують укладання біржових угод:
 - маклери, що сприяють укладанню угод купівлі-продажу біржового товару шляхом зведення партнерів;
 - оператори (помічники маклера) які фіксують укладання угод у своєму колі;
 - співробітники розрахункової групи відділу організації біржових торгів, що допомагають брокерам оформити укладену угоду;
 - співробітники відділу експертизи біржі, основним завданням яких є організація проведення експертизи товарів, виставлених на торг, надання необхідної консультації учасникам торгів;
 - працівники юридичного відділу біржі, які надають консультаційні послуги з оформлення укладених угод і складання біржових договорів;
- учасники, що здійснюють контроль за веденням біржового торгу та відповідають за дотримання чинного законодавства:
 - виконавча дирекція біржі;
 - арбітражна комісія;

- котирувальна комісія;
- ті, хто спостерігають за проведенням торгів:
- представники преси (постійно акредитовані на біржі або разові);
- разові відвідувачі, що не отримали права на укладення операції, але мають право дати необхідну вказівку брокеру, що виконує їхнє доручення.

Наявність таких груп визначена правилами біржової торгівлі та правовим статусом біржі.

У торгах на фондовій біржі мають право брати участь члени фондової біржі та інші особи відповідно до чинного законодавства. Кваліфікаційні вимоги до фахівців професійного учасника фондового ринку встановлено Законом України «Про цінні папери та фондову біржу» [6], іншими законами України, що регулюють провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, і нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку. Склад учасників, що укладають угоди на товарних біржах, визначений відповідно до правил біржової торгівлі та може відрізнятися залежно від того, якою є біржа – відкрита чи закрита.

На державних (відкритих) біржах у біржовій залі під час торгів можуть знаходитися члени біржі та їхні представники; брокери або маклери, акредитовані на біржі; постійні та разові відвідувачі.

На закритих організаціях (приватних) біржах – під час торгів мають право знаходитися члени біржі; представники членів біржі; брокери, акредитовані на біржі.

До групи, що організує біржову торгівлю, належать:

- маклери або гофброкери, які ведуть торги;
- оператори, які реєструють укладені в біржовій «ямі» угоди;
- співробітники розрахункової (клірингової) палати;
- співробітники підрозділів біржі;
- юристи, клерки, помічники брокерів тощо.

5.3 Допуск біржового товару до торгів

На всіх офіційно зареєстрованих фондових біржах до обігу фондових цінностей можуть бути допущені тільки ті цінні папери, що успішно пройшли спеціальну біржову процедуру – лістинг.

Лістинг – це система заходів, спрямована на створення сприятливих умов для функціонування організованого ринку шляхом внесення цінних паперів у біржовий список (список біржових цінних паперів, допущених до торгів) і здійснення контролю за відповідністю цих цінних паперів умовам і вимогам, встановленими біржою.

У біржовий список можуть бути включені:

- 1) цінні папери, допущені до торгівлі на біржі в процесі їх обігу із проходженням процедури лістингу (включення до Біржового реєстру);
- 2) цінні папери, допущені до торгівлі на біржі в процесі їх обігу або відкритого (публічного) розміщення без проходження процедури лістингу (без включення до Біржового реєстру) [8].

Відповідно до біржових правил категорично заборонено допускати до торгів фондові цінності, відсутні у списках, окрім того, обкладають найсуворішими штрафними санкціями членів біржі, які здійснюють операції з такими цінностями, навіть з ініціативи клієнтів [8].

Усі угоди з цінними паперами, які не пройшли процедуру лістингу, підлягають обговоренню і виконанню винятково в приватному порядку тільки між самими учасниками та поза межами біржі.

Ініціатором процедури лістингу цінних паперів на біржі може бути тільки емітент цього цінного паперу.

До торгівлі на біржі в категорії лістингового цінного паперу може бути допущений цінний папір, який відповідає таким умовам:

- 1) випуск і проспект емісії цінного паперу зареєстровані відповідно до чинного законодавства України;

2) здійснена державна реєстрація звіту про результати розміщення цінного паперу;

3) відсутня заборона щодо торгівлі цінним папером на фондовій біржі згідно із законодавством України;

4) емітент і його цінний папір відповідають вимогам, встановленим біржею.

До торгівлі на біржі може бути допущений цінний папір без проходження процедури лістингу (позалістингові фінансові інструменти), який відповідає таким умовам:

1) випуск і проспект емісії цінного паперу зареєстровані відповідно до чинного законодавства України;

2) здійснена державна реєстрація звіту про результати розміщення цінного паперу;

3) відсутні обмеження щодо торгівлі цінним папером на фондовій біржі згідно із чинним законодавством України [8].

Процедура лістингу на біржі має забезпечувати такі умови:

1) створення рівних можливостей для учасників торгівлі та їхніх клієнтів для отримання інформації, яка має бути розкрита залежно від правил процедури лістингу та делістингу цінних паперів;

2) своєчасне виключення зі списку цінних паперів, що пройшли процедуру лістингу, однак згодом втратили відповідність встановленим вимогам біржі;

3) впровадження заходів, спрямованих на запобігання маніпуляції цінами [6].

Делістинг – процедура виключення цінних паперів із реєстру фондової біржі, якщо вони не відповідають правилам фондової біржі, з подальшим припиненням їх обігу на фондовій біржі або переведенням у категорію цінних паперів, допущених до обігу без включення до реєстру фондової біржі.

Вирішенням питань, пов'язаних із допуском цінних паперів та інших фінансових інструментів до торгівлі на вітчизняних фондових біржах, лістингом і делістингом цінних паперів, призупиненням і припиненням торгівлі, здійсненням контролю та регулювання процедури котирування цінних паперів, займається Котирувальна комісія фондової біржі відповідно до чинного законодавства України.

5.4 Торгові доручення та їхні види

Здійснення торгівлі на біржовому ринку передбачає наявність певних механізмів введення торгових доручень щодо придбання та замовлень на продаж товару під час біржового торгу. Оформляють торгові доручення на основі стандартів, що діють на біржовому ринку.

Відповідно до технології біржової торгівлі цінними паперами наявний попит оформляють згідно з правилами роботи біржі торговим дорученням на купівлю, а пропозиції – заявками на продаж цінних паперів (замовленням на продаж).

Будь-який інвестор має можливість надати різні доручення своєму брокеру щодо укладення угод з цінними паперами, що котируються на біржі. На практиці торгові доручення подають або напередодні здійснення біржового торгу, або в його процесі.

Наказ, оформлений у формі торгового доручення, – це конкретна інструкція клієнта, яка надходить до місця торгівлі, через брокера. Обов'язок брокера – виконати всі вказівки, що містяться в отриманому торговому дорученні, і якомога краще виконати його в процесі біржового торгу.

Торговельне доручення може оформити будь-яка фізична особа або юридична особа (клієнт), що уклала договір з брокером. Однак, щоб замовлення було виконано, клієнт повинен надати гарантії оплати придбаних цінних паперів. Зазвичай такими гарантіями можуть бути

подання брокеру простого векселя на повну суму укладеної угоди або перерахування на рахунок брокера певного відсотка суми угоди. Ця сума є запорукою і може бути використана брокером, якщо клієнт не виконає свої зобов'язання. Також можливе відкриття брокеру поточного рахунка (із правом розпорядження) на суму, що становить певний відсоток суми угод, дорученої брокеру протягом півріччя, або надання брокеру акредитив на повну суму угоди чи страховий поліс. Однак серед усіх способів розрахунку з брокером найбільш ефективним засобом є банківська гарантія, оскільки містить безумовне зобов'язання банку сплатити всі заборгованості на першу вимогу брокера. Така форма розрахунків, з одного боку, не відволікає фінансові ресурси з обороту брокера або його клієнта, а з іншого боку, максимально наближає час виконання угоди і час платежу.

Якщо клієнт направляє брокеру торгове доручення із вказівкою продати цінні папери, то одночасно він повинен направити брокеру і самі цінні папери, призначені для продажу, або передати особливу розписку, завірену керівником і головним бухгалтером. Така розписка містить зобов'язання видати цінні папери на першу вимогу брокера або іншій особі, яка має довіреність від брокера.

5.5 Організація та механізми ведення біржового торгу

Механізм ведення біржового торгу передбачає певну сукупність умов і правил, яких повинен дотримуватися кожен учасник біржі.

Для організації проведення біржових торгів для всіх технологій характерні такі операції:

- 1) вивчення попиту і пропозиції товару за межами біржі і вихід брокера на біржу;
- 2) узгодження умов угоди між брокером-продавцем і брокером-покупцем, укладання біржової угоди у процесі біржового торгу;

3) оформлення та реєстрація біржової угоди, біржового контракту і розрахунок із біржею;

4) розрахунок клієнта з брокером за здійснення біржової угоди; поставка та одержання товару, розрахунок за нього між клієнтами брокерів.

Організація біржової торгівлі припускає, що операції мають бути здійснені тільки у визначеному місці – біржовому залі.

Основні вимоги, що висувають до біржового залу, відображені на рисунку 5.2.

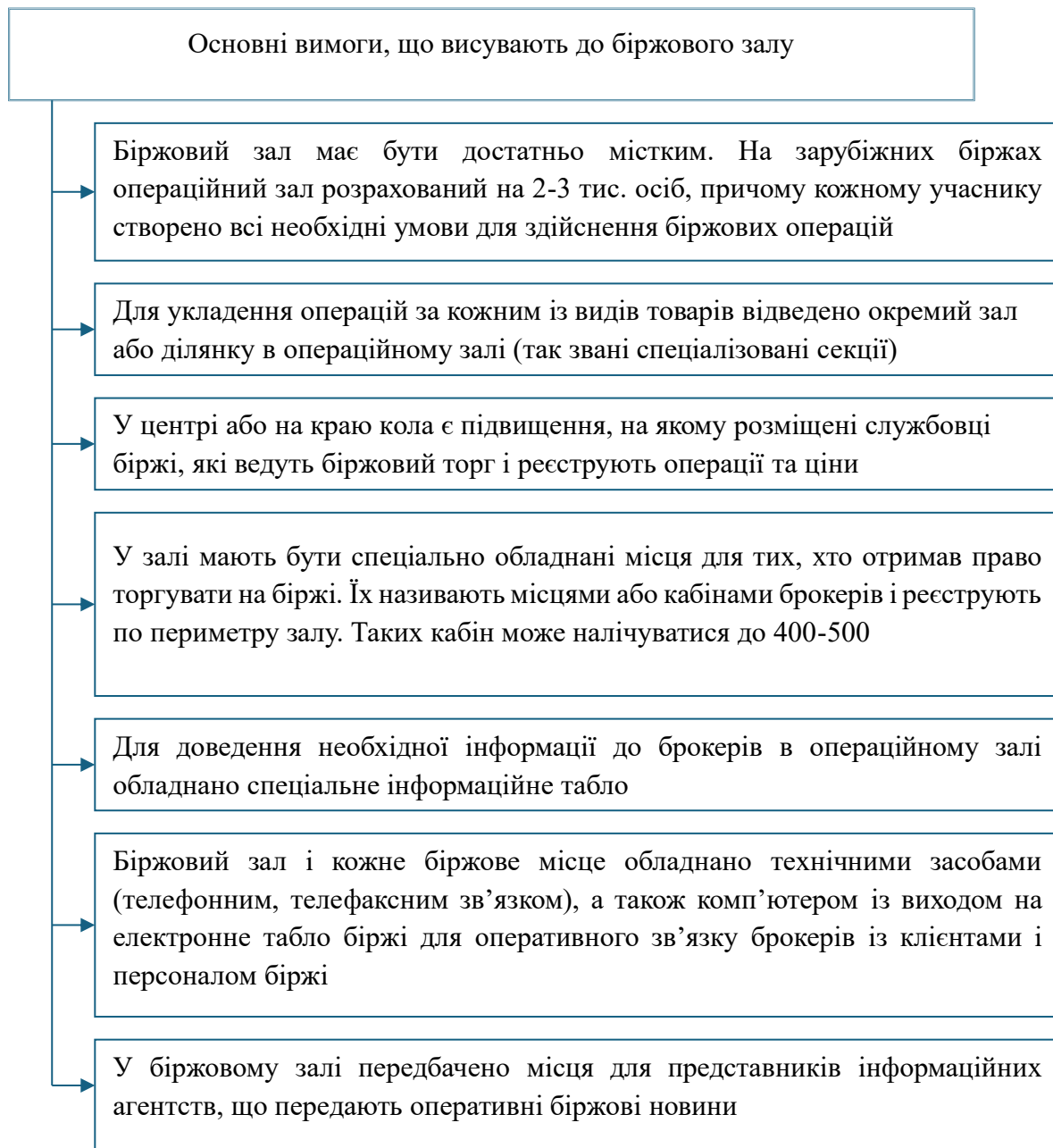

Рисунок 5.2 – Основні вимоги, що висувають до біржового залу

На біржах України немає спеціально зведених будівель для проведення біржових торгів, у кращому разі для цього використовують великі конференц-зали. Навколо біржової ями розташовані кабінки – робочі місця брокерів, обладнані засобами зв'язку. У центрі або біля краю біржової ями є підвищення, на якому сидять службовці біржі, які реєструють угоди і ціни.

На європейських біржах місце ведення торгів іноді організовують у формі рингу, навколо якого розташовуються учасники біржової торгівлі. Така організація залу властива Лондонській біржі металів. Головні офіси брокерських фірм зазвичай розміщені не в головному будинку біржі, а окремо. У цьому випадку в приміщенні біржі виділяють службові площі для співробітників брокерських фірм і комерційних домів.

Важливе значення в організації здійснення біржової діяльності мають засоби зв'язку та інформації. Кожна біржа має забезпечувати інфраструктуру зв'язку операційного залу з іншими біржами у світі. За допомогою різних засобів зв'язку члени біржі мають можливість швидко одержувати накази від клієнтів і повідомляти про укладені угоди та поточну інформацію щодо своєї діяльності.

Для ведення торгів на біржах використовують зазвичай дисплеї і відеомонітори, на яких з'являються повідомлення найбільших телеграфних агентств про різні події, що впливають на біржову торгівлю. Інформаційне табло в операційному залі розташоване в центрі, щоб кожен учасник торгів у будь-який момент міг одержати необхідну інформацію про угоди біржового дня. На цьому табло постійно транслюють інформацію з реєстраційного бюро, інформаційної служби, а також від учасників торгів.

Найважливішим моментом у технології біржової торгівлі є власне процедура здійснення торгівлі.

Кожна біржа має регламентований графік роботи – період часу, протягом якого приймають і обробляють заявки, виконують угоди, такий час

називають біржовою сесією. Біржова сесія – це торги в офіційно відведений адміністрацією біржі час, упродовж якого учасники біржових торгів мають право укладати угоди.

Час роботи біржі регламентований внутрішніми документами з урахуванням географічного розташування та святкових днів. У святкові дні біржа може працювати неповний день або не працювати взагалі. На багатьох біржах світу біржовий день поділяють на ранкову і вечірню сесії. Між сесіями зазвичай проводиться кліринг – це період часу, коли приймання заявок і виконання угод припиняють для перерахунку фінансових результатів за всіма здійсненими операціями.

Про початок і закінчення біржової сесії повідомляють дзвінками. Угоди за ф'ючерсними контрактами заборонено укладати до повідомлення про початок сесії, а також після її закриття. За правилами інших бірж угоди, здійснені до початку і після закінчення біржового дня, не вважають біржовими і не підлягають реєстрації. Учасників торгів, які порушують правила, обкладають штрафом, такі заходи необхідні для забезпечення концентрації попиту і пропозиції в часі і просторі.

У світовій практиці існує кілька методів ведення біржових торгів – публічний метод і метод «пошепки». Останній метод має досить обмежене розповсюдження та застосований на практиці окремих бірж, наприклад Японії та бірж Південно-Східної Азії. Найбільш поширений метод – публічний, відповідно до якого угоди укладають за допомогою вигуків, що іноді дубльовані сигналами певних положень рук і пальців для уточнення словесних пропозицій щодо ціни та обсягів купівлі-продажу, коли торги стають дуже активними. Наприклад, положенням рук брокер показує, яку операцію він планує здійснити: продати чи купити. Коли у брокера долоня повернута до себе – це пропозиція для купівлі, а коли вона спрямована від себе – ця пропозиція означає продаж. Простягаючи руку і всі пальці горизонтально, брокер у такий спосіб подає сигнал пальцями про ціну

продажу чи купівлі. Сигнал рукою також показує на кількість контрактів, які брокер хоче купити чи продати.

Проведення торгів вигуками обумовлено тим, щоб кожен, хто бажає і перебуває в операційному залі, міг зробити власну пропозицію щодо біржового товару.

Для ідентифікації пропозицій продавців і покупців біржовими правилами встановлено певний порядок вигуків: покупці спочатку викрикують ціну, а потім кількість товару, яку бажають придбати. А продавці, навпаки, спочатку викрикують кількість, а потім ціну товару. Нерідко на практиці трапляється ситуація, коли декілька учасників роблять пропозиції за однаковою ціною. У цьому випадку пріоритетне право одержує торговець, який першим викрикнув цю ціну. У разі, якщо першість визначити неможливо, перевагу надають брокеру, який зробив вагомішу пропозицію, тобто на більшу кількість контрактів. Не останнє місце займає зовнішній вигляд брокерів. У зв'язку з тим, що всі біржові угоди підлягають негайній реєстрації, брокери в біржовій ямі повинні швидко впізнавати один одного. У зв'язку з цим усі брокери мають розпізнавальні значки, що вказують на їхні привілеї зі здійснення угод. На кожному значку брокера зазначено біржові ініціали з трьох букв. За цими ініціалами брокерів впізнають і реєструють під час здійснення угод. Слід зазначити, що скорочені ініціали ніколи не повторюються.

Правилами біржі також встановлено, щоб співробітники біржового залу носили піджаки з краватками. Відповідно до цього правила піджаки брокерів і їхніх помічників однакового кольору, на них розміщена емблема з назвою брокерської компанії. Незалежні маклери, присутні в залі, часто носять піджаки яскравих кольорів, щоб їх можна було легко помітити. Інколи вони вибирають піджаки таких самих кольорів, що і в представників фірми, членів клірингової палати, послугами яких вони користуються для здійснення розрахунків за своїми угодами. Щодо виконання замовлення

учасників біржових торгів, то існує відпрацьований, чіткий механізм одержання, виконання замовлень і розрахунків за ними [4].

Механізм виконання замовлення можна поділити на декілька етапів:

1) як тільки поступає замовлення від клієнта, його негайно направляє брокерська фірма в біржовий зал для виконання. На краю біржового залу розташовані телефонні станції, за допомогою яких негайно обробляють численні замовлення, що надходять на біржу від компаній та окремих осіб;

2) одержавши замовлення, телеграфний службовець біржового залу ставить на ньому штамп про час одержання. Далі з посильним відправляє його брокеру;

3) уклавши угоду, брокер одразу вносить інформацію на формі-наказі про ціну, за якою укладено угоду, свої ініціали, назву клірингової фірми, яка веде розрахунки брокера. Після цього брокер кидає форму-наказ на підлогу;

4) співробітники клірингових фірм, які постійно ходять навколо біржового кола, знаходячи замовлення-накази, піднімають їх із підлоги і несуть до телефонного клерка. Клерк у свою чергу ставить на формі-наказі штамп, де зазначено час виконання наказу, телефонує торговому представнику, від якого він отримав наказ, і повідомляє, що угоду укладено і за якою ціною. Після цього клерк робить позначку біля ціни на формі-наказі, яка означає, що інформацію про ціну вже передано.

Контрольні питання

1 Що визначено у правилах біржової торгівлі відповідно до законодавства?

2 Хто може знаходитися на державних (відкритих) біржах у біржовій залі під час торгів?

3 Наведіть порядок для ідентифікації пропозицій продавців і покупців згідно з біржовими правилами.

4 Наведіть етапи механізму виконання замовлення.

5 У чому полягає суть таких методів ведення біржових торгів, як публічний метод і метод «пошепки»?

6 Дайте визначення поняттю «делістинг».

7 Якими документами регламентований час роботи біржі?

6 БІРЖОВІ УГОДИ

6.1 Поняття угоди з біржовим товаром.

6.2 Види, особливості та порядок укладення угод на товарній, фондовій і валютній біржах.

6.1 Поняття угоди з біржовим товаром

Ідеальним результатом проведення біржових торгів є укладання угоди між покупцями та продавцями. Слід зазначити, що укладання угоди стосується не лише інтересів їхніх безпосередніх учасників, але і тих, хто за ними стоїть – виробників і споживачів, саме тому цей процес заслуговує на ретельний аналіз.

Біржова угода – це угода про взаємну передачу прав і обов’язків щодо біржового товару, який допущено до обороту на біржі та знаходить відображення в біржовому договорі, укладеному між учасниками біржової торгівлі під час біржових торгів.

Біржові угоди мають юридичну, організаційну, економічну та етичну сторони.

З юридичної точки зору, під угодою розуміють дію, спрямовану на встановлення, зміну чи припинення громадських справ і обов'язків. Правова сторона стосується також прав і обов'язків учасників (контрагентів) таких угод.

Організаційна сторона біржових угод передбачає встановлення їхніх учасників, види біржових угод, а також порядок виконання певних дій, які ведуть до виконання біржових угод і відображення їх у конкретних документах.

Економічна сторона показує мету укладання біржових угод (задоволення конкретних потреб, реалізація продукції й одержання прибутку, вкладення грошей, спекуляція та ін.).

З етичної точки зору, біржові угоди пов'язані з громадським ставленням до них і біржової торгівлі в цілому, дотриманням традицій, норм і правил поведінки, продиктованих законодавством, і є обов'язковими для виконання.

Зміст біржової угоди має містити таку інформацію: найменування товару; кількість товару; ціна і форма оплати за біржовий товар; місцезнаходження товару; якість товару; строк виконання угоди; умови постачання [5].

Інша інформація, яка міститься в біржовому договорі (контракті), окрім визначеної вище, не підлягає розголошенню. Ця інформація може бути надана тільки на письмову вимогу судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ і аудиторським організаціям у випадках, передбачених законодавством України.

Біржовою визнано угоду, що відповідає сукупності умов, що вирізняють її серед інших (рисунки 6.1).

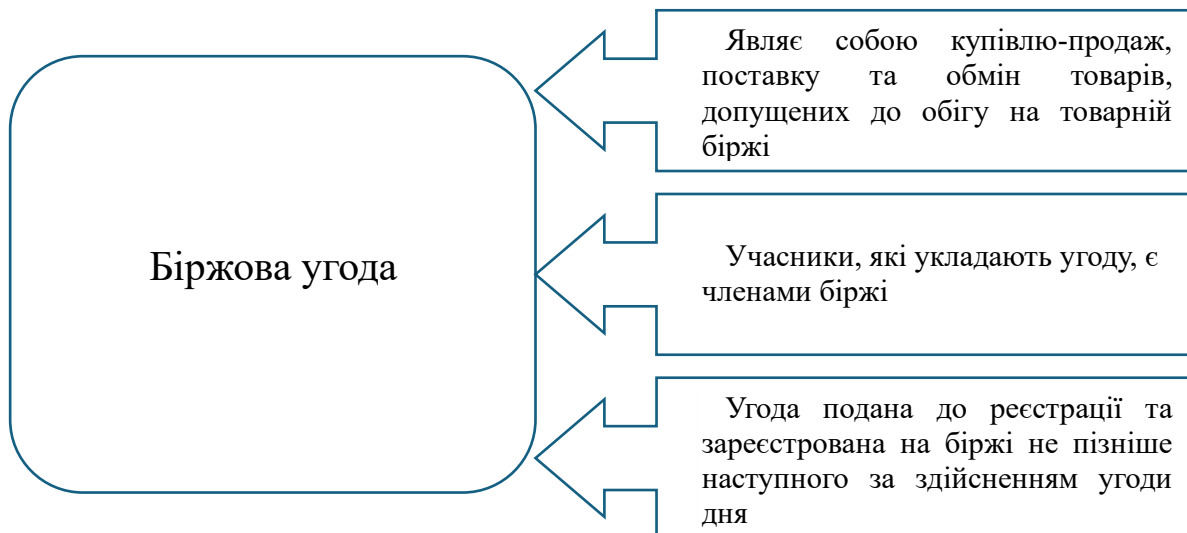

Рисунок 6.1 – Основні умови, що визначають суть біржової угоди

Для угод, що укладають на біржах, характерні такі риси:

- угоду оформлюють у вигляді договору про купівлю-продаж біржового товару з негайним постачанням або до визначеного строку в майбутньому;
 - укладення угоди має бути здійснено відповідно до законодавства про біржову торгівлю, а також правил торгівлі конкретної біржі;
 - учасники біржових угод є учасниками біржових торгів;
 - угода виконується поза межами біржі;
 - угода підлягає обов’язковій реєстрації відповідно до встановлених правил і чинного законодавства України;
 - біржа є гарантом виконання угод, зареєстрованих на її торгах;
 - біржа вправі застосувати санкції до учасників біржової торгівлі, які порушують процедуру укладання біржової угоди;
 - біржові угоди не можна здійснювати від імені і за рахунок біржі.
- Укладання угод є основною функцією учасників біржових торгів, звичайно членів біржі і брокерів, які є професійними посередниками [1].

Біржові угоди можна класифікувати за такими ознаками.

Залежно від способу укладання угоди з біржовими товарами їх поділяють на дві групи:

1) затвердженими є угоди, укладені в письмовій формі, комп'ютерні (електронні), а також угоди, які мають взаємне узгодження умов і розрахунків за ними;

2) для незатверджених угод, укладених в усній формі, інколи навіть по телефону, потрібне додаткове узгодження умов угоди і розрахунків за ними.

Залежно від способу здійснення угоди: угоди, вчинені безпосередньо; угоди, здійснювані через посередника. У першому випадку угоди здійснюють безпосередньо між продавцем і покупцем. У другому випадку угода укладена за участю посередника.

Залежно від статусу клієнта угоди поділяють на роздрібні та оптові. Роздрібні угоди на біржах здійснюють для фізичних осіб, тобто індивідуальних інвесторів. Оптові угоди укладають на біржі за дорученням і для інституціональних інвесторів.

Залежно від організації укладання розрізняють біржові та позабіржові угоди. На практиці біржовими або позабіржовими можуть бути як угоди, що підлягають негайному виконанню, так і строкові.

6.2 Види, особливості та порядок укладення угод на товарній, фондовій і валютній біржах

Угоди на товарній біржі можна класифікувати за різними ознаками. Залежно від об'єкта біржового торгу та умов здійснення угоди розрізняють такі види біржових угод:

– угоди на реально існуючий товар, тобто товар, наявний на біржі, виробника або іншого продавця;

– ф'ючерсні угоди – спрямовані на реалізацію товару, який може бути вироблений і поставлений у майбутньому періоді, передбачений контрактом строк за ціною періоду поставки.

Під угодами на реальний товар слід розуміти купівлю або продаж конкретної партії виробленого товару чи товару, який підлягає виробництву в конкретному найближчому періоді. Головна характерна умова угод на реальний товар полягає в тому, що продавець, який продає товар на біржі, зобов'язаний мати цей товар у наявності і фактично поставити його в обумовлений контрактом строк. Зазвичай такі угоди не підлягають ліквідації і закінчуються обов'язковим постачанням товару від продавця до покупця, тобто здаванням-прийманням реального товару (або передаванням прав розпоряджатися ним).

Угоди на реальний товар можна класифікувати за різними ознаками (рисунок 6.2).

Залежно від умов ознайомлення з товаром угоди на нього можуть бути укладені:

– без попереднього ознайомлення з товаром. У цьому випадку об'єктом угоди є товар, добре відомий покупцеві;

– на підставі попереднього ознайомлення з усією партією товару або окремими його зразками. Покупець має право власно перевірити товар, що має намір придбати;

– за стандартами, технічними умовам або іншими параметрами якості товару. Цей вид попереднього ознайомлення має сенс у випадку здійснення форвардних угод із товаром, який ще не виготовлений або не доставлений у регіон, у якому знаходиться біржа.

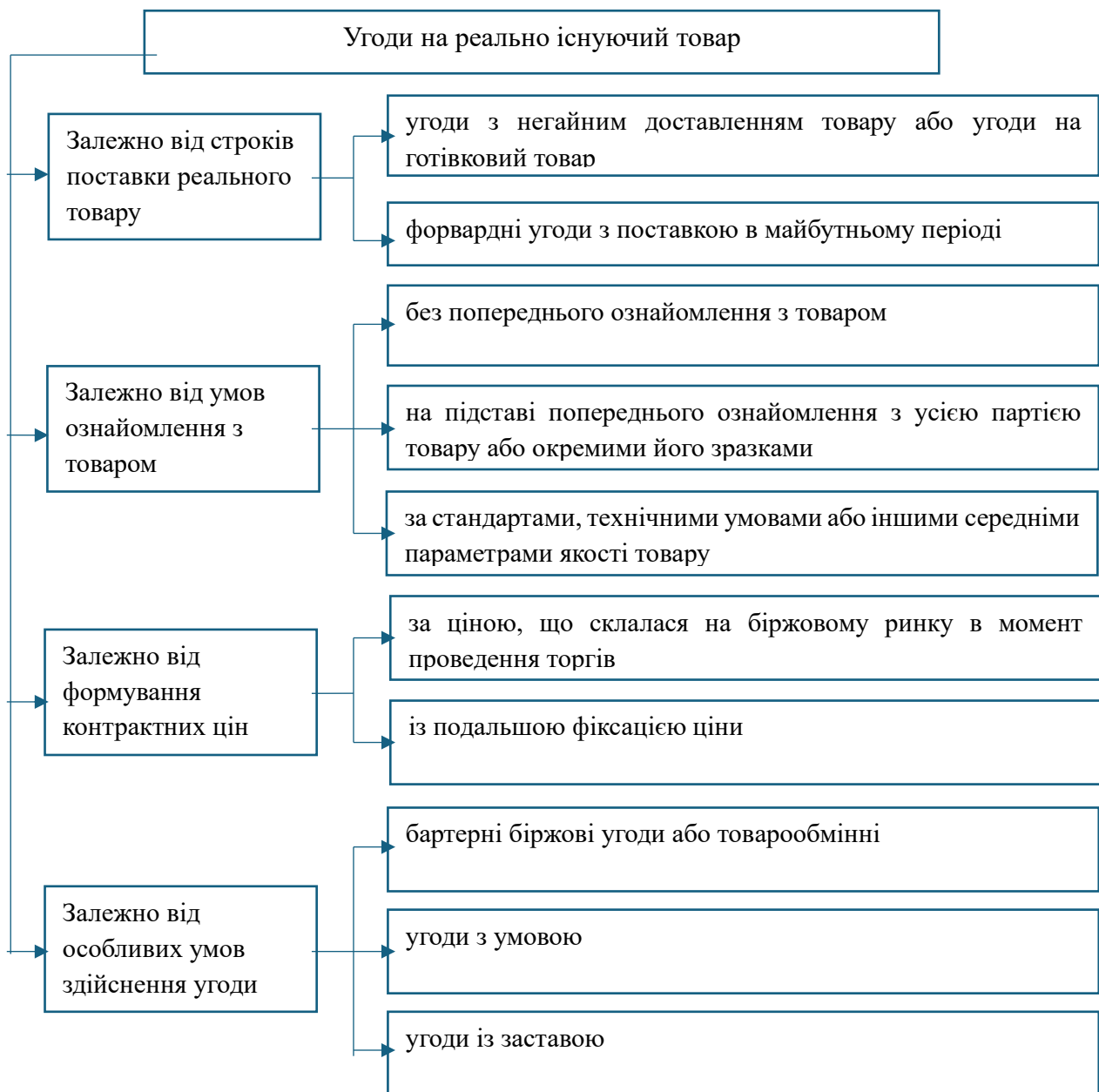

Рисунок 6.2 – Угоди на реально існуючий товар

Залежно від особливостей формування контрактних цін виділяють угоди на реальний товар:

1) за ціною, що склалася на біржовому ринку в момент проведення торгів. Оскільки найпоширенішими видами угод на реальний товар є операції типу «СПОТ» або «КЕШ», то ціну зазвичай фіксують у біржовому контракті за результатами проведених торгів. Тому клієнт доручає брокеру

продати або купити товар за ціною, що не нижче мінімальної або не перевищує максимальну;

2) із подальшою фіксацією ціни. Такий тип угод ще називають онкольним. Ці угоди являють собою купівлю реального товару, за якої ціну не фіксують до тих пір, поки цього не захоче покупець.

Залежно від особливих умов здійснення угоди в нашій біржовій практиці виділяють такі види:

1) бартерні біржові угоди або товарообмінні. Відповідно до цього типу угод відбувається обмін товару на товар або на товар із частковою грошовою виплатою;

2) угоди з умовою. Під цим терміном розуміють угоду на реальний товар, за якої продають один товар за умови одночасної купівлі іншого товару;

3) угоди із заставою. Цей різновид угод на реальний товар (форвардних угод) передбачає, що під час укладання угоди один контрагент виплачує іншому певну суму грошей як гарантію виконання своїх зобов'язань за біржовими контрактами;

4) угоди із премією – це договір, у якому один із контрагентів на підставі особливої заяви на певний день за встановлену винагороду (премію) одержує право зажадати від свого контрагента або виконання зобов'язань за договором, або цілком відмовитися від угоди. Угода з премією не змінює її змісту, а тільки зменшує ризик для контрагентів, що вступають у договірні стосунки. Коли продавцю вигідніше сплатити премію, ніж виконати зобов'язання з поставки товарів, використовують форвардні, або строкові угоди із премією [11].

Угоди на фондовому ринку можна поділити залежно від строку їх виконання та змісту на касові, що підлягають негайному виконанню в залі біржі або протягом двох-трьох днів після їх укладення, і строкові.

Строкові угоди мають складну структуру, їх класифікують за такими ознаками:

1) залежно від способу встановлення ціни розрахунків за угодами може здійснюватися за ринковою ціною на момент укладання угоди або її виконання;

2) залежно від строку розрахунку за угодами поділяють на угоди з оплатою в середині місяця (угоду ліквідують 15-го числа зазначеного місяця) і з оплатою наприкінці місяця (угоду ліквідують наприкінці місяця 30-го або 31-го числа);

3) залежно від механізму укладання угоди строкові угоди: тверді (обов'язкові до виконання у встановлений строк за твердою ціною), ф'ючерсні та опціонні (із похідними цінними паперами: ф'ючерсами та опціонами), пролонговані (виконання таких угоди прив'язане до дня її укладення і настає через певну кількість днів, зазначених у контракті) [1].

Торгівля на валютній біржі здійснюється у формі касової (угоди «СПОТ») або строкової валютної операції (угоди «форвард»).

Касова угода (угода «СПОТ») характеризується тим, що строк її укладання збігається зі строком виконання, тобто валюту поставляють одразу (зазвичай це відбувається не пізніше, ніж через два робочі дні після здійснення угоди).

Угода «СПОТ» може бути двосторонньою та багатосторонньою. За двосторонньої торгівлі обмінюють національні валюти, що беруть участь в угоді сторін.

Касові валютні операції є найменш ризикованими, застосовані для своєчасного одержання іноземної валюти, необхідної для здійснення зовнішньоторговельних операцій. Разом із валютною операцією «СПОТ» широко застосовувані біржові угоди з валютою типу «форвард». Суть форвардної операції полягає в тому, що продавець бере на себе зобов'язання

через визначений у контракті строк передати покупцю валюту, а покупець зобов'язаний прийняти її і оплатити відповідно до умов угоди.

На практиці розрізняють два види строкових валютних угод: звичайна строкова угода і угода «СВОП». За звичайної строкової угоди учасники завчасно встановлюють курс купівлі (продажу) валюти, за яким здійснюватимуть розрахунки в майбутньому. Він має назву строкового (форвардного) курсу. У його основі лежить курс угоди «СПОТ», що склався на момент укладення форвардної угоди, а також надбавки (репорт або ажіо) чи знижки (депорт, дизажіо). Розмір репорту або депорту залежить не тільки від обсягу форвардних угод, а і різниці відсоткових ставок за окремими валютами, що є об'єктом строкових валютних угод. Ці надбавки і називають ставками «СВОП».

Контрольні питання

- 1 Як поділяють біржові угоди залежно від об'єкта біржового торгу та умов здійснення угоди?
- 2 За якими ознаками класифікують біржові строкові угоди?
- 3 З якою метою застосовують касові валютні операції?
- 4 Як поділяють біржові угоди залежно від способу укладання за біржовими товарами?

БІРЖОВИЙ МІНІ-СЛОВНИК

Арбітраж – вид трейдингу, за якого трейдер намагається брати прибуток без ринкових ризиків (вгадав – не вгадав). Основна ідея арбітражу полягає в неефективному ціноутворенні того чи іншого інструменту або групи інструментів. Тобто ринок неправильно оцінює вартість активу, що створює арбітражну можливість.

Базовий актив – товар, валюта, акція, облігація.

Бенчмарк – показник стану ринку, цін на ньому.

Біржові сесії – торги в офіційно відведений адміністрацією біржі час, протягом якого учасники біржових торгів мають право укладати угоди.

Блакитні фішки – найбільш ліквідні та капіталізовані акції на фондовому ринку. Простіше кажучи, блакитна фішка є акцією великої компанії-лідера з обороту на біржі.

Гарантійне забезпечення – це рівень грошових коштів, що резервується на рахунку трейдера для купівлі одного ф'ючерсного контракту. Якщо ГЗ становить 10 % вартості контракту, це означає, що кредитне плече для роботи з цим інструментом становить від 1 до 10.

Делістинг – виключення акцій компанії з біржового списку за рішенням керівництва фондової біржі або самої компанії.

Деривативи – усі вторинні цінні папери. За ними сторони зобов'язуються виконати певні дії щодо якогось активу. Дериватив передбачає можливість вільно його торгувати.

Експірація (від англ. Expiration – кінець, закінчення, закінчення строку) – процес завершення обігу строкових контрактів (ф'ючерсів і опціонів) на біржі. Експірацією фактично називають дату, коли виконані зобов'язання за ф'ючерсами та опціонами.

Інтернет-трейдинг – це спосіб торгівлі на фондовій біржі за допомогою засобів зв'язку, що використовують Інтернет. Такий спосіб

торгівлі дає змогу зробити більш доступним трейдинг на біржі для будь-якого його учасника.

Комплаєнс – процедура «фінансової гігієни», перевірка клієнта на відповідність вимогам законодавства, правилам біржі.

Опціон – фінансовий інструмент, який засвідчує право придбати (call) або продати (put) у майбутньому базовий актив за умов, визначених на час його укладення.

Скальпінг – це найприбутковіша і водночас найважча стратегія торгівлі на фондовому ринку. Скальпінгом називають високочастотну внутрішньоденну торгівлю на біржі. Велика кількість угод і висока швидкість їх здійснення дають змогу заробляти скальперу практично на будь-якому русі ринку за рахунок невеликих, але частих прибутків. На Українській біржі раніше активно скальпували ф'ючерс на Індекс UX, але зараз він втратив свою ліквідність і для скальпінгу не прийнятний.

Стратегія скальпінгу – це найбільш динамічний вид торгівлі на біржі. За допомогою скальпінгу можна досить швидко «розігнати» маленький депозит до середніх розмірів. Також скальпінг є, напевно, найкращою методикою навчання біржовій торгівлі, оскільки змушує трейдера постійно стежити за ринком, аналізувати його і намагатися зрозуміти причини тих чи інших рухів. Також відповідно до загального правила, щоб опанувати мистецтво біржової торгівлі, потрібно зробити 100000 угод. І якщо в середньострокового трейдера на здійснення такої кількості угод підуть роки, то скальпер впорається за кілька місяців.

Ф'ючерс – контракт, що зобов'язує придбати (або продати) якийсь актив у визначений час на певних умовах у майбутньому.

Хеджування – засіб обмеження ризику, форма страхування вартості товару або валютного ризику під час укладання ф'ючерсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Дикань В. Л., Назаренко І. Л., Плугіна Ю. А. Біржова діяльність: підручник. Харків: УкрДУЗТ, 2017. 283 с.
- 2 Дмитрук Б. П. Організація біржової діяльності в агропромисловому комплексі: навч. посіб. Київ: Либідь, 2017. 342 с.
- 3 Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.
- 4 Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.
- 5 Про товарні біржі : Закон України від 10.12.1991 р. № 1956-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12#Text>.
- 6 Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-12#Text>.
- 7 Кононенко І. В. Основи біржового права: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 546 с.
- 8 Положення про функціонування фондових бірж: затв. рішенням Держ. комісії з цінних паперів і фондового ринку від 19 грудня 2006 р. № 1542. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12/paran19#n19>.
- 9 Сохацька О., Роговська-Іщук І., Вінницький С. Фундаментальний та технічний аналіз цін товарних та фінансових ринків. Київ: Кондор, 2012. 305 с.
- 10 Фондовий ринок: підручник: у 2-х кн. /за ред. В. Базилевича. Київ: Знання, 2016. 686 с.
- 11 Фондовий ринок: підручник / О. М. Мозговий, А. Ф. Баторшина, О. Г. Величко та ін. Київ: КНЕУ, 2013. 537 с.

О. Д. Стешенко

БІРЖОВА СПРАВА ТА ФОНДОВИЙ РИНОК

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Стешенко О. Д.

Редактор Ібрагімова Н. В.

Підписано до друку 24.03.2025 р.

Умовн. друк. арк. 4,0. Тираж . Замовлення № .

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,

61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.